

The Role of News Media in Reconstructing Political Discourses in the Middle East with an Emphasis on Iran's Geopolitics (2011–2025)

Sajjad Kamari*

Abstract

This study examines the role of culture and media in the reconstruction of political discourses in the Middle East, with a particular focus on the geopolitics of the Islamic Republic of Iran. The central question of the research is how regional powers—especially Iran—utilize cultural and media tools to represent themselves and undermine rival discourses. The core inquiry is: how do culture and media contribute to the construction, reinforcement, or transformation of political discourses in the Middle East, and how has Iran employed these capacities to enhance its regional position? The hypothesis of the study is that Iran, through cultural-identity components and strategic use of aligned media outlets, has reproduced a specific discourse centered on resistance, independence, and justice—functioning as a means of soft power projection in the region. Adopting an interpretive approach, this qualitative research employs thematic discourse analysis to examine the content of 30 selected media outlets (15 aligned with Iran and 15 opposing or neutral), including networks such as Press TV, Al-Alam, Al-Arabiya, Al-Jazeera, BBC, and Sky News, over the period 2011 to 2025. The findings indicate that media outlets, beyond merely reflecting political realities, play an active role in producing and stabilizing identity-based narratives. The geopolitical competition between Iran and its regional rivals is largely framed within the field of cultural and media-based narrative construction.

* Assistant Professor, Department of Management, Turan Non-Governmental Higher Education Institute, Damghan, Semnan, Iran, Dr.Geopolitic@gmail.com

Date received: 24/04/2025, Date of acceptance: 20/05/2025

Keywords: Culture, Media, Political Discourse, Cultural Geopolitics, Iran, Discourse Analysis, Middle East.

Introduction

The institution of religious authority (*marja'iyah*) has long held a central place in Islamic theological, legal, and social life—particularly within the Shi'a tradition. In this tradition, religious authority extends beyond the issuance of legal rulings to encompass spiritual guidance, interpretation of divine law, and the preservation of doctrinal integrity. However, the processes of globalization—characterized by rapid technological development, expanded communication networks, epistemic pluralism, and the erosion of traditional knowledge hierarchies—have posed significant challenges to this long-standing institution. In contemporary Islamic societies, particularly those navigating both traditional religious structures and modern global pressures, the concept and function of religious authority are undergoing fundamental transformation. The present study investigates the philosophical and theological challenges confronting religious authority in the context of globalization, with a special focus on Shi'a Islamic thought. It asks: how has globalization influenced the legitimacy, role, and perceived authority of traditional *fuqaha*? Furthermore, to what extent are these changes symptomatic of a broader theological shift, rather than merely sociological developments?

Materials & Methods

This research adopts a qualitative approach, specifically employing content analysis of a purposive sample of academic texts. The methodology is interpretive, grounded in thematic analysis of both primary and secondary literature on Islamic theology, religious authority, philosophy of religion, and the sociocultural effects of globalization. The **statistical** population includes all relevant scholarly works addressing the relationship between religious legitimacy and contemporary global dynamics. The **sample** consists of 18 books and peer-reviewed articles—a mixture of Persian and English sources—selected for their direct relevance to the research question and their academic credibility. These sources include works by Takim (2007), Mavani (2013), Mohiuddin (2023), Whyte (2024), and Kadivar (2003), as well as Persian scholars such as Firoozi, Vaezi, and Ma'aref. Each text was analyzed for content relating to:

1. The theological foundations of *marja'iyah* in Shi'a thought

2. Epistemological transformations under globalization
3. Emergent challenges to traditional religious authority
4. The adaptation (or resistance) of religious actors to global change

Themes were identified through iterative reading, and key conceptual tensions—between tradition and modernity, hierarchy and plurality, authority and autonomy—were mapped across the sources.

Discussion & Results

The research findings indicate that globalization has led to both **disruption** and **redefinition** of religious authority in Islamic contexts. Several key dynamics were identified:

- Epistemological Displacement: The study finds that traditional structures of religious authority are increasingly challenged by a new epistemic environment in which knowledge is democratized, decentralized, and subject to public contestation. Religious scholars are no longer the sole interpreters of divine texts; rather, laypeople increasingly participate in online theological debates, often guided by algorithmic amplification rather than scholarly lineage (Bunt, 2018; Ali, 2010).
- The Emergence of Alternative Authorities: Figures with no formal training in classical Islamic sciences—social media influencers, activist imams, or hybrid intellectuals—are gaining religious credibility among younger audiences. This undermines the exclusivity of traditional *maraji* and fosters competition in defining religious norms (Zaid et al., 2022; Mohiuddin, 2023).
- Generational Shifts in Religious Expectation: Younger Muslims, particularly those raised in urban and globalized contexts, are less inclined to accept authority without dialogical engagement and transparency. The study highlights a growing demand for reasoned, ethical, and accessible theological discourse, challenging traditional modes of jurisprudential instruction and *taqlid* (Whyte, 2024; Firoozi, 2011).
- Dual Responses from Traditional Authority: Some *maraji* have embraced technological tools, online platforms, and accessible language to maintain relevance and assert their authority in a global context. Others have resisted

adaptation, fearing erosion of scholarly integrity and the collapse of doctrinal hierarchy (Vaezi, 2004; Soroush Mahallati, 2009).

- Theological Reinterpretation of Legitimacy: The concept of legitimacy itself—rooted in Quranic verses, the Imamate, and rational foundations—has undergone reassessment. The study argues that theological discourse is no longer confined to classical *kalam* texts but now includes broader philosophical and sociopolitical questions related to representation, moral autonomy, and religious authenticity.

Overall, the research shows that while globalization presents undeniable challenges to religious authority, it also opens pathways for the revitalization of theological thought. By engaging critically with global discourses, Islamic scholars have the opportunity to articulate a renewed vision of *marja'iyah* that balances fidelity to tradition with responsiveness to contemporary realities.

Conclusion

This study concludes that religious authority in Shi'a Islam is currently at a philosophical and theological **crossroads**. Globalization has created an epistemic and institutional rupture that forces traditional religious institutions to reassess both their mode of operation and their foundational legitimacy. Far from signaling a collapse of authority, this moment offers an opportunity for creative theological engagement. If Islamic religious thought is to remain a living and effective guide for Muslim societies, its institutions must not only preserve doctrinal integrity but also adopt flexible, inclusive, and dialogical approaches to authority. The ongoing challenge will be to formulate a concept of *marja'iyah* that withstands the fragmentation of modern epistemologies while offering meaningful spiritual and ethical leadership in an interconnected world.

Bibliography

- Akdoğan, İ., Küpeli, M. Ş., & Gürler, R. T. (2022). The construction of strategic narrative in the Saudi-Iranian regional rivalry: The case of the Yemeni civil war. *İnsan ve Toplum*, 12(2), 59-110.
- Al Jazeera. (2011, August 30). *Bahrain's contribution to the Arab Spring*. Retrieved from <https://www.aljazeera.com/opinions/2011/8/30/bahrains-contribution-to-the-arab-spring>
- Al Jazeera. (2017, October 18). *Iran's role in fight against IS in Syria and Iraq*. Retrieved from <https://www.aljazeera.com/news/2017/10/18/irans-role-in-fight-against-is-in-syria-and-iraq>

221 Abstract

- Al Jazeera. (2018, May 9). *World leaders react to US withdrawal from Iranian nuclear deal*. Retrieved from <https://www.aljazeera.com/news/2018/5/9/world-leaders-react-to-us-withdrawal-from-iranian-nuclear-deal>
- Al-Ghazzi, O., & Kraidy, M. M. (2013). Neo-Ottoman cool 2: Turkish nation branding and Arabic-language transnational broadcasting. *International Journal of Communication*, 7, 2341–2360.
- Arab Center for Research and Policy Studies. (2023).** *Iran and the Arab Revolutions: Positions and Repercussions*. Retrieved from https://www.dohainstitute.org/en/lists/ACRPS-PDFDocumentLibrary/Iran_and_the_Arab_Revolutions_Positions_and_Repercussions.pdf
- Batuman, E. (2014, February 17). Ottomania. *The New Yorker*. Retrieved from <https://www.newyorker.com/magazine/2014/02/17/ottomania>
- Bavir, H. (2021). *National Media Geopolitics and Its Role in the Convergence of Shiites in the Middle East*. *Middle East Studies Scientific Quarterly*, 28(3), 105–128. (In Persian)
- Byman, D. (2012). *Iran's support for terrorism in the Middle East*. Brookings Institution. Retrieved from <https://www.brookings.edu/articles/irans-support-for-terrorism-in-the-middle-east>
- Chaziza, M. (2016). Iranian soft power and Syria. *Middle East Review of International Affairs*, 20(2), 1–9.
- CNN. (2018, May 8). *World leaders react to Trump's decision on Iran nuclear deal*. Retrieved from <https://www.cnn.com/2018/05/08/europe/iran-deal-world-leaders-react/index.html>
- Congressional Research Service. (2018, December 6). *Iran's Foreign and Defense Policies*. Retrieved from <https://www.congress.gov/115/crs-reports/R44017.pdf>
- Dehghan, S. K. (2011, April 18).** *Tehran supports the Arab spring ... but not in Syria*. The Guardian. Retrieved from <https://www.theguardian.com/commentisfree/2011/apr/18/iran-arab-spring-syria-uprisings>
- Farzam, A., Moradi, P., Mohammadi, S., Padar, Z., & Siegel, A. A. (2023). Opinion manipulation on farsi twitter. *Scientific Reports*, 13(1), 333.
- Firoozi, A. (2011). *The Role of Consultation in Islamic Political Thought*. Qom: Islamic Research Institute. (In Persian)
- Fraihat, I. (2020). *Iran and Saudi Arabia: Taming a Chaotic Conflict*. Edinburgh University Press.
- Gulf Centre for Human Rights. (2012).** *Bahrain attacks Iran over mistranslating Morsi's speech on Syria*. The Guardian. Retrieved from <https://www.theguardian.com/world/iran-blog/2012/sep/03/bahrain-iran-mistranslating-morsi-syria-speech>
- Hunter, S. T. (2010). *Iran's foreign policy in the post-Soviet era: Resisting the new international order*. Praeger.
- IEMed. (2020). *Turkish soap operas: Soft power at the service of a rising power's political ambitions*. European Institute of the Mediterranean. Retrieved from <https://www.iemed.org/publication/turkish-soap-operas-soft-power-at-the-service-of-a-rising-powers-political-ambitions>

- Jamestown Foundation. (2011).** *Special Commentary: Iranian Reaction to the Great Syrian Revolt*. Retrieved from <https://jamestown.org/program/special-commentary-iranian-reaction-to-the-great-syrian-revolt/>
- Kadivar, M. (2003). *Theories of Government in Shia Jurisprudence*. Tehran: Nashr Ney. (In Persian)
- Kozhanov, N. (2016). *Iran's strategic thinking: The evolution of its soft power and regional policies*. Carnegie Moscow Center. Retrieved from <https://carnegie.ru/commentary/64897>
- Ma'aref, M. (2007). *Foundations of Religious Authority in Qur'anic Verses and Hadiths*. Qur'an and Hadith Studies, 1(1), 9–29. (In Persian)
- Mabon, S. (2023). *The struggle for supremacy in the Middle East*. Cambridge University Press.
- Mohammad, T. (2022). *Iranian-Saudi Rivalry Since 1979: In the Words of Kings and Clerics*. Bloomsbury Publishing.
- Nye, J. S. (2004). *Soft power: The means to success in world politics*. PublicAffairs.
- Nye, J. S. (2008). Public diplomacy and soft power. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616(1), 94–109.
- Özyakar, A. F. (2025). The evolution and ramifications of the Iran-Saudi rivalry through multiple lenses: A review of Mabon, Fraihat, and Mohammad. *Uluslararası İlişkiler*, 20(1), 1–9.
- Pechenina, A. (2024). *Politics of representations in the media and intercultural understanding: A critical theory perspective* (Master's thesis, University for Foreigners of Perugia). Supervised by Prof. Mauro Farnesi Camellone.
- Press TV. (2017, August 10). *Iran-led Resistance front defeats Daesh terrorists in Syria*. Retrieved from <https://www.presstv.ir/Detail/2017/08/10/531151/Iran-Daesh-Syria-Resistance-PressTV>
- Sadjadpour, K. (2020, March 12). *The evolution of Arab popular opinion toward Iran, and Iranian self-perceptions*. Hoover Institution. Retrieved from <https://www.hoover.org/research/evolution-arab-popular-opinion-toward-iran-and-iranian-self-perceptions>
- Schliebitz, S. (2011). *Shaping Perceptions: The Role of the Media in Iran's Foreign Policy*. German Institute for International and Security Affairs (SWP). https://www.cfc.forces.gc.ca/259/290/297/286/schliebitz.pdf?utm_source=chatgpt.com
- Shamsaei-Nia, R. (2023). *Media Visualization Strategies of Resistance Movements in the Islamic World: A Case Study of Iraq's Hashd al-Shaabi*. *Islamic Awakening Quarterly*, 12(1), 81–109. (In Persian)
- Torabi Aghdam, M., & Bakhtiari, T. (2022). *The Islamic Resistance Axis in the Discourse of Euronews, BBC, and Al-Alam News Networks*. *International Media Studies Quarterly*, 7(2), 129–164. (In Persian)
- Wehrey, F. (2013). *Sectarian politics in the Gulf: From the Iraq War to the Arab Uprisings*. Columbia University Press.

نقش فرهنگ و رسانه در بازسازی گفتمان‌های سیاسی خاورمیانه با تأکید بر ژئوپلیتیک ایران

سجاد کمری*

چکیده

این پژوهش به بررسی نقش فرهنگ و رسانه در بازسازی گفتمان‌های سیاسی خاورمیانه با تأکید ویژه بر ژئوپلیتیک جمهوری اسلامی ایران می‌پردازد. مسأله اصلی تحقیق آن است که چگونه قدرتهای منطقه‌ای، بویژه ایران، از ابزارهای فرهنگی و رسانه‌ای برای بازنمایی خود و تضعیف گفتمان رقیب بهره می‌برند. پرسش محوری مقاله این است: فرهنگ و رسانه چگونه در ساخت، تثبیت یا تغییر گفتمان‌های سیاسی در خاورمیانه عمل می‌کنند و ایران چگونه از این ظرفیتها در جهت تقویت جایگاه منطقه‌ای خود استفاده کرده است؟ فرضیه تحقیق بر آن است که ایران از طریق مؤلفه‌های فرهنگی-هویتی و بهره‌گیری هدفمند از رسانه‌های همسو، توانسته گفتمان خاصی را حول مقاومت، استقلال و عدالت بازتولید کند که به مثابه ابزاری در جهت نفوذ نرم در منطقه عمل می‌کند. پژوهش حاضر با رویکرد تفسیری، روش کیفی و با استفاده از تحلیل تماتیک گفتمانی، محتوای رسانه‌های مختلف داخلی و بین‌المللی در بازه زمانی ۲۰۱۱ تا ۲۰۲۵ را بررسی کرده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که رسانه‌ها، علاوه بر بازتاب واقعیت‌های سیاسی، نقش فعالی در تولید و تثبیت روایت‌های هویتی دارند و رقابت ژئوپلیتیکی ایران با رقبای منطقه‌ای عمدتاً در میدان روایت‌سازی فرهنگی-رسانه‌ای صورت‌بندی می‌شود.

کلیدواژه‌ها: فرهنگ، رسانه، گفتمان سیاسی، ژئوپلیتیک فرهنگی، ایران، تحلیل گفتمان، خاورمیانه.

* استادیار گروه مدیریت، موسسه آموزش عالی غیر دولتی توران، دامغان، سمنان، ایران،

Dr.Geopolitic@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۰۴، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۳۰

۱. مقدمه

تحولات گسترده و پرشتاب خاورمیانه در دو دهه اخیر، نشان‌دهنده دگرگونی‌هایی عمیق در ساختارهای سیاسی، فرهنگی و گفتمانی این منطقه است. رخدادهایی چون خیزش‌های مردمی موسوم به بهار عربی، مداخلات نظامی قدرت‌های فرامنطقه‌ای، ظهور و افول جریان‌های ایدئولوژیک و گسترش رقابت‌های نیابتی، نشان داده‌اند که قدرت در خاورمیانه دیگر صرفاً با ابزارهای سخت تعریف نمی‌شود. در این میان، فرهنگ و رسانه به عنوان دو ابزار مهم در فرآیند بازنمایی، هویت‌سازی و مشروعیت‌بخشی، نقشی اساسی در صورت‌بندی گفتمانهای سیاسی ایفا کرده‌اند. گفتمانهایی که نه تنها در سطح دولتمردان و نخبگان بلکه در سطوح عمومی و افکار عمومی جوامع نیز تأثیرگذار بوده‌اند. جمهوری اسلامی ایران، به عنوان یکی از بازیگران راهبردی منطقه، از آغاز دهه ۱۳۹۰ بویژه پس از تحولات سوریه، عراق و یمن، کوشیده است با بهره‌گیری از مفاهیم فرهنگی، ایدئولوژیک و رسانه‌ای، تصویری خاص از نقش خود در منطقه ارائه دهد. این تصویر عمدتاً با مفاهیمی چون مقاومت، حمایت از ملت‌های مظلوم، مقابله با استکبار جهانی و ترویج هویت اسلامی پیوند یافته است. در مقابل، بازیگرانی چون عربستان سعودی، امارات، ترکیه و متحدان غربی آنها نیز با بهره‌گیری از ظرفیت رسانه‌ها، تلاش کرده‌اند بازنمایی متفاوتی از ایران ارائه دهند که بر محورهایی چون فرقه‌گرایی، دخالت‌گری، صدور انقلاب و بی‌ثبات‌سازی منطقه استوار است. در این چارچوب، رسانه‌ها به عرصه‌ای برای رقابت گفتمانی تبدیل شده‌اند؛ جایی که هر بازیگر منطقه‌ای تلاش می‌کند روایت خود را تثبیت و روایت رقیب را بی‌اعتبار سازد. در این میان، پرسش اصلی این پژوهش چنین است: فرهنگ و رسانه چگونه در بازسازی گفتمانهای سیاسی خاورمیانه نقش‌آفرینی می‌کنند و جمهوری اسلامی ایران چگونه از این ظرفیت‌ها برای تقویت موقعیت ژئوپلیتیکی خود بهره می‌برد؟

۲. پیشینه تحقیق

پچینا (۲۰۲۲) در پایان‌نامه خود با عنوان «سیاست‌های بازنمایی در رسانه‌ها و فهم بین‌فرهنگی» رسانه‌ها را به عنوان عامل شکل‌دهنده برداشت‌های فرهنگی میان ملت‌ها تحلیل می‌کند. او با تمرکز بر بازنمایی ایران در رسانه‌های غربی، نشان می‌دهد که چگونه قالب‌های خبری، انتخاب واژگان و چارچوب‌های روایی باعث ساختن تصویری خاص، اغلب تهدیدآمیز و کلیشه‌ای از ایران می‌شود. پچینا استدلال می‌کند که این بازنمایی‌ها

باعث اختلال در درک متقابل فرهنگی می‌شوند و در نتیجه، فهم واقع‌بینانه‌ای از نقش ایران در مخاطب غربی شکل نمی‌گیرد. راهکار پیشنهادی او افزایش تنوع صداها و گفتمان‌ها در رسانه‌های جهانی برای ایجاد درکی متوازن‌تر است.

شلیپیتس (۲۰۱۱) در مقاله‌ای با عنوان «نقش رسانه در سیاست خارجی ایران: بازنمایی و تأثیر» به بررسی استراتژی رسانه‌ای ایران در سطح بین‌المللی پرداخته است. وی با تحلیل عملکرد شبکه‌های برون‌مرزی ایران مانند Press TV و HispanTV، نشان می‌دهد که جمهوری اسلامی از این رسانه‌ها برای ارائه روایتی جایگزین با گفتمان مسلط غربی استفاده می‌کند. به باور او، ایران از طریق استفاده از نمادهای فرهنگی و تقابل با گفتمان آمریکایی، در پی ساخت هویتی مستقل و مقاومت‌محور در سطح جهانی است. این مقاله رسانه را ابزار دیپلماسی فرهنگی ایران می‌داند که از طریق آن، مفاهیم عدالت‌خواهی و استقلال به مخاطبان جهانی منتقل می‌شود.

شمسایی نیا (۱۴۰۲) در «راهبردهای تصویرسازی رسانه‌ای از جنبش‌های مقاومت در جهان اسلام؛ موردپژوهی حشدالشعبی عراق» با ارائه چارچوبی مفهومی، به تبیین نقش سه نیروی کلان در تحولات غرب آسیا شامل محور مقاومت، دولت‌های عربی ناهمسو و بازیگران فرامنطقه‌ای می‌پردازد. با تمرکز بر حشدالشعبی عراق، ضمن مرور زمینه‌های شکل‌گیری آن، تحلیل گفتمان رسانه‌ها با بهره‌گیری از نظریه‌های چارچوب‌سازی و انگاره‌سازی انجام شده است. یافته‌ها شامل ۶۴ محور رسانه‌ای است. رسانه‌های پادگفتمان، با تحریک گسل‌های هویتی و مذهبی، تصویری متضاد از حشدالشعبی در داخل و راهبردهایی چون «وابسته‌نمایی به ایران» و «تولید جنبش‌های موازی» در خارج ترسیم کرده‌اند. در مقابل، رسانه‌های گفتمان مقاومت بر دو راهبرد «تبیینی» و «تقابلی» تمرکز داشته‌اند که هدف آن تقویت مشروعیت حشدالشعبی و هم‌افزایی منطقه‌ای است.

ترابی اقدم و بختیاری (۱۴۰۱) در «محور مقاومت اسلام‌ی شبکه‌ی یا در گفتمان رسانه‌های خبری سی.ان.ان، یورونیوز و بی‌بی‌سی» به بررسی گفتمان سه رسانه بین‌المللی (یورونیوز، بی‌بی‌سی فارسی و سی.ان.ان) درباره محور مقاومت اسلامی در منطقه غرب آسیا می‌پردازد. پژوهش بر پایه تحلیل انتقادی گفتمان و مدل وندایک انجام شده و شامل تحلیل ۱۲ گزارش خبری هدفمند از این رسانه‌ها در بازه زمانی ژانویه ۲۰۲۲ تا ژانویه ۲۰۲۳ با تمرکز بر لبنان، ایران، فلسطین و یمن است. یافته‌ها نشان می‌دهد که این رسانه‌ها تلاش دارند با برجسته‌سازی مشکلات اقتصادی محور مقاومت، مشروعیت آن را تضعیف کرده و

شکاف میان حامیان‌اش ایجاد کنند. در عین حال، در روایت آنها، مفاهیم نرم‌افزاری مانند عدالت‌خواهی و استکبارستیزی به حاشیه رانده می‌شوند و ضعف‌های گفتمان غربی نادیده گرفته می‌شود.

باویر (۱۴۰۰) در «ژئوپلیتیک رسانه ملی و نقش آن در همگرایی شیعیان خاورمیانه» معتقد است با گسترش رسانه‌های جمعی، دولت‌ها و ایدئولوژی‌ها می‌کوشند از طریق فناوری‌های نوین رسانه‌ای، نفوذ خود را بر جوامع گسترش دهند. رسانه‌ها با جهت‌دهی به افکار عمومی، می‌توانند واقعیت‌ها را مطابق اهداف سیاسی بازنمایی کنند. در سال‌های اخیر، جریان‌های رسانه‌ای وابسته، شیعیان را به عنوان گروهی تروریست و خشن معرفی کرده‌اند. این پژوهش به بررسی نقش رسانه ملی در ایجاد همگرایی میان شیعیان خاورمیانه می‌پردازد. نتایج نشان می‌دهد رسانه ملی با بازنمایی واقع‌گرایانه و ترویج گفتمان مقاومت، به تقویت روحیه دینی و وحدت شیعیان و افزایش اعتماد افکار عمومی نسبت به آنها کمک کرده است.

۳. روش تحقیق

برای درک دقیق نقش فرهنگ و رسانه در بازسازی گفتمان‌های سیاسی خاورمیانه، لازم است پژوهش از منظر فلسفی و روش‌شناختی به‌درستی بنیاد نهاده شود. از همین رو، در ادامه به هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی، روش، جامعه آماری و شیوه تحلیل داده‌ها پرداخته می‌شود.

۱.۳ هستی‌شناسی

این پژوهش از منظر هستی‌شناسی در چارچوب رویکرد تفسیری (*Interpretivist Paradigm*) قرار می‌گیرد. در این دیدگاه، واقعیت‌ها اجتماعی-خطابی (*Discursively Constructed*) در نظر گرفته می‌شوند، یعنی معانی سیاسی و مفاهیم هویتی نه در خلأ بلکه در بستر گفتمان‌های تاریخی، فرهنگی و رسانه‌ای شکل می‌گیرند. بنابراین، خاورمیانه به عنوان یک میدان گفتمانی تلقی می‌شود که در آن قدرت‌های منطقه‌ای (مانند ایران، عربستان و ترکیه) با بهره‌گیری از فرهنگ و رسانه، واقعیت‌های سیاسی را تولید و بازتولید می‌کنند. این نوع هستی‌شناسی برخلاف دیدگاه اثبات‌گرایانه، به جای جست‌وجوی حقیقت عینی، بر ساختارهای معنا ساز تمرکز دارد.

۲.۳ معرفت‌شناسی

رویکرد معرفت‌شناختی پژوهش، ساخت‌گرایانه/اجتماعی (Social Constructivism) است. بر اساس این رویکرد، دانش درباره پدیده‌های سیاسی و فرهنگی از طریق تفسیر متون، نشانه‌ها، رسانه‌ها و روایتهای غالب حاصل می‌شود. این پژوهش بر این فرض استوار است که شناخت ما از مفاهیمی چون «مقاومت»، «هویت اسلامی»، «قدرت نرم» یا «دخاله منطقه‌ای»، از طریق تعامل بین بازیگران سیاسی و رسانه‌ها و مصرف‌کنندگان روایت شکل می‌گیرد. بنابراین، تحلیل گفتمانی و تماتیک به عنوان ابزارهایی برای کشف این شناخت‌های برساخته به کار می‌روند.

۳.۳ نوع و رویکرد تحقیق

پژوهش حاضر از نوع کیفی و با رویکرد توصیفی-تحلیلی و در عین حال گفتمان‌محور انجام شده است. این تحقیق به جای اثبات روابط علی، به دنبال درک چگونگی شکل‌گیری و بازنمایی معنا در گفتمانهای سیاسی-فرهنگی رسانه‌ای است. در این راستا، تمرکز پژوهش بر تفسیر لایه‌های معنایی و نمادین داده‌ها و نشانه‌هایی است که در طی سال‌های ۲۰۱۱ تا ۲۰۲۵ در رسانه‌ها تولید شده‌اند.

۴.۳ روش گردآوری داده‌ها: داده‌های تحقیق به صورت اسنادی و کتابخانه‌ای گردآوری شده‌اند. این داده‌ها شامل موارد زیر هستند:

- گزارش‌های تحلیلی و خبری از رسانه‌های داخلی (العالم، پرس‌تی‌وی، کیهان، تسنیم)
- گزارش‌ها و مقالات رسانه‌های عربی و غربی (العربیه، الجزیره، بی‌بی‌سی، اسکای‌نیوز، رویترز)
- بیانیه‌های رسمی، سخنرانی‌های مقامات ایرانی و عربی، اسناد منتشرشده از وزارتخانه‌ها
- مقالات علمی و پژوهش‌های دانشگاهی مرتبط با گفتمان مقاومت، قدرت نرم و رسانه‌های منطقه‌ای

۵.۳ جامعه و نمونه آماری

جامعه آماری تحقیق شامل رسانه‌های فارسی‌زبان، عرب‌زبان و انگلیسی‌زبان معتبر است که در بازه زمانی ۲۰۱۱ تا ۲۰۲۵، به پوشش و تفسیر نقش ایران در تحولات سیاسی-فرهنگی منطقه پرداخته‌اند. این بازه به دلیل هم‌زمانی با آغاز بهار عربی و تحولات گسترده پس از آن انتخاب شده است؛ دورانی که خاورمیانه وارد مرحله‌ای نو از رقابت گفتمانی و نفوذ ژئوپلیتیکی شد. از میان این جامعه، ۳۰ رسانه (۱۵ رسانه داخلی و همسو، ۱۵ رسانه خارجی و غیرهمسو) به عنوان نمونه هدفمند انتخاب شدند. انتخاب نمونه‌ها بر مبنای معیارهای زیر انجام شد:

- تأثیرگذاری رسانه در سطح منطقه‌ای یا بین‌المللی
- استمرار پوشش اخبار مرتبط با ایران و تحولات خاورمیانه
- تنوع مواضع (حامی، منتقد، بی‌طرف)
- دسترسی به آرشیو و تولید محتوای تحلیلی در کنار اخبار

۶.۳ روش تجزیه و تحلیل داده‌ها

روش اصلی تحلیل، تحلیل تماتیک گفتمانی است که ترکیبی از تحلیل محتوای کیفی و تحلیل گفتمان انتقادی محسوب می‌شود. مراحل این تحلیل عبارت‌اند از:

- آشنایی با داده‌ها: مرور و استخراج محتوای رسانه‌ها در بازه زمانی مشخص
- کدگذاری اولیه: شناسایی مفاهیم کلیدی، واژه‌ها و تقابل‌های معنایی
- شناسایی تم‌ها: دسته‌بندی کدها به تم‌های اصلی و فرعی (مثلاً مقاومت/تروریسم، مظلومیت/دخالت‌گری، وحدت/تفرقه)
- تحلیل زمینه‌ای: بررسی هر تم در چارچوب روایت‌ها، تقابل‌ها، و موضع‌گیری گوینده
- ارتباط با چارچوب نظری: پیوند دادن تم‌ها به نظریه‌های هژمونی، بازنمایی، قدرت نرم و ژئوپلیتیک فرهنگی
- تفکیک و مقایسه روایت‌ها: از منظر منابع همسو و غیرهمسو

۷.۳ اعتبار و پایایی پژوهش

برای تضمین اعتبار یافته‌ها از مثلث‌سازی منابع (Source Triangulation) استفاده شده است؛ به این معنا که رویدادها و گفتمان‌ها از طریق چند منبع متفاوت تحلیل و ارزیابی شدند. علاوه بر این، پژوهشگر تلاش کرده است با رعایت تحلیل انتقادی و توجه به زمینه‌های اجتماعی-فرهنگی روایت‌ها، از سوگیری‌های ایدئولوژیک پرهیز کرده و فهمی چندلایه از ساختارهای معنایی ارائه دهد.

۴. منطق رسانه‌ای فرهنگ و قدرت: مطالعه نقش ایران در صورت‌بندی گفتمان‌های منطقه‌ای

رسانه‌ها در دوران معاصر به عنوان بازیگرانی فراتر از ابزار اطلاع‌رسانی عمل می‌کنند و نقشی محوری در صورت‌بندی گفتمان‌های سیاسی و فرهنگی ایفا می‌نمایند. در منطقه خاورمیانه، جایی که تنش‌های ژئوپلیتیک با تقابل‌های ایدئولوژیک درهم‌تنیده شده‌اند، رسانه‌ها به صحنه نبرد نرم بدل شده‌اند. از این منظر، بررسی چگونگی بازنمایی قدرت و هویت ایران در بستر رسانه‌ای، می‌تواند دریچه‌ای برای فهم رقابت‌های گفتمانی، تبیین استراتژی‌های نرم‌افزاری بازیگران منطقه‌ای، و تحلیل پویایی‌های مشروعیت‌سازی در افکار عمومی منطقه‌ای و جهانی فراهم آورد. این بخش به واکاوی ابعاد این رقابت‌ها می‌پردازد.

۱.۴ فرهنگ و بازسازی گفتمان‌های سیاسی در خاورمیانه

گفتمان‌های سیاسی در خاورمیانه به‌شدت تحت تأثیر عناصر فرهنگی و هویتی شکل می‌گیرند. مؤلفه‌هایی نظیر مذهب (تقابل شیعه و سنی)، میراث تاریخی-تمدنی (مانند رقابت عرب و عجم یا عثمانی)، و روایت‌های ایدئولوژیک (اسلام‌گرایی در برابر سکولاریسم، مقاومت در برابر استعمار و غیره) در صورت‌بندی گفتمان‌های رایج منطقه نقش محوری داشته‌اند. پس از خیزش‌های عربی ۲۰۱۱ (بهار عربی)، این عوامل فرهنگی در بازتفسیر و بازسازی گفتمان‌های سیاسی منطقه‌ای بیش‌ازپیش برجسته شدند. برای مثال، خیزش‌های مردمی ابتدائاً با ادبیات دموکراسی‌خواهی و مطالبات مشترک شهروندی تبیین می‌شد، اما به سرعت برخی دولت‌های منطقه آن را در قالب روایت‌های فرهنگی/مذهبی بازنمایی کردند تا منافع خود را حفظ کنند. به بیان دیگر، فرهنگ به عرصه رقابت گفتمانی میان قدرت‌های منطقه‌ای بدل شد و هر دولت تلاش نمود روایت مطلوب خود را از تحولات ارائه دهد.

از یک سو، جمهوری اسلامی ایران با تکیه بر هویت انقلابی-اسلامی خود، خیزش‌های عربی را «بیداری اسلامی» نام نهاد و کوشید آنها را استمرار گفتمان انقلاب ۱۹۷۹ ایران معرفی کند (Dehghan, 2011). تهران خود را حامی «ملت‌های مسلمان مظلوم در برابر رژیم‌های استبدادی و سلطه بیگانگان» قلمداد می‌کرد و این پیام را بخشی از هویت فرهنگی-سیاسی‌اش می‌دانست. در گفتمان رسمی ایران، مؤلفه‌هایی چون اسلام شیعی انقلابی، مبارزه با استعمار و صهیونیسم، و اتحاد جهان اسلام جایگاه ویژه یافتند. از سوی دیگر، رقابت منطقه‌ای ایران نظیر عربستان سعودی و ترکیه نیز تلاش داشتند روایت فرهنگی خود را بر تحولات منطقه حاکم کنند. عربستان سعودی که خود را مهد اسلام سنی و خادم حرمین شریفین می‌داند، روایت متفاوتی ارائه می‌داد. به عنوان نمونه، پژوهش‌ها نشان می‌دهد نخبگان سعودی کشور خود را یک دولت مشروع مذهبی-ملی می‌بینند که پس از سقوط خلافت عثمانی، رسالت الهی بردوش گرفتن پرچم اسلام بر عهده‌اش قرار گرفته است (حاج زرگرباشی و لطفی، ۱۴۰۲: ۱۱۲). حتی در برخی گفتارهای ایدئولوژیک سعودی، برتری قومی عرب‌های «اصل و نسب‌دار» (قحطانی) بر ایرانیان و ترک‌ها مطرح شده و رهبری جهان اسلام حق اعراب قلمداد می‌شود. این ادبیات، نشانگر رقابت شدید بر سر مشروعیت فرهنگی و تاریخی در منطقه است. در مقابل، ایران نیز خود را مدعی پیشتازی جهان اسلام می‌داند و تمایز هویتی خود را - به ویژه از طریق میراث فرهنگی ایرانی و مذهب تشیع - ابزاری برای کسب موقعیت برتر معرفی می‌کند. بدین ترتیب یک تقابل گفتمانی بین «اسلام انقلابی-شیعی ایرانی» و «اسلام سنتی-عربی سعودی» شکل گرفته که هر کدام دیگری را فاقد مشروعیت می‌شمارد. این رقابت جنبه‌های نرم فرهنگ را به عرصه ژئوپلیتیک کشانده است.

علاوه بر ایران و عربستان، ترکیه نیز یک بازیگر مهم در صحنه فرهنگ و گفتمان سیاسی خاورمیانه پس از ۲۰۱۱ بوده است. ترکیه با روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه، سیاست خارجی خود را با رنگ‌وبوی نوع‌گمانی و تأکید بر پیوندهای تاریخی-فرهنگی با جهان اسلام پیش برد (GHAZZI&KRAIDY, 2013). رهبران ترکیه، به‌ویژه رجب طیب اردوغان، تلاش کردند کشورشان را الگویی از مردم‌سالاری اسلامی و توسعه اقتصادی برای دیگر ملت‌های مسلمان جلوه دهند. یکی از ابزارهای برجسته نفوذ فرهنگی ترکیه، صادرات محصولات رسانه‌ای و هنری به کشورهای عربی بود. سریال‌های تلویزیونی ترکیه‌ای در دهه ۲۰۱۰ محبوبیت زیادی در میان جوامع عربی یافتند، تا آنجا که برخی تحلیل‌گران از

«تب سریال‌های ترکی» سخن گفتند (IEMed, 2020). این سریال‌ها، با روایت‌های جذاب و تولید باکیفیت، نوعی مدرنیته بومی و هویت اسلامی غیرعرب را به تصویر می‌کشیدند که برای مخاطبان عرب جذاب بود. محبوبیت فزاینده این تولیدات نه تنها قدرت نرم ترکیه را افزایش داد، بلکه نگرانی رقبایی مانند عربستان سعودی و امارات متحده عربی را نیز برانگیخت.

واکنش این کشورها، تولید مشترک سریال تاریخی «ممالیک النار» در سال ۲۰۱۹ بود؛ اثری با بودجه کلان که صراحتاً برای مقابله با گفتمان عثمانی‌گرایانه تولید شد و داستان درگیری‌های سلطان مملوک مصر با سلطان عثمانی را بازگو می‌کرد (Batuman, 2014). این سریال نماد روشنی از تلاش کشورهای عربی برای بازیابی میراث فرهنگی خود و مقابله با روایت تاریخی ترکیه بود. چنین رویکردهایی نشان می‌دهند که ابزارهای فرهنگی نظیر فیلم، سریال، موسیقی و ادبیات به سلاحی مؤثر در جنگ گفتمانی قدرت‌های خاورمیانه بدل شده‌اند. تمایزهای هویتی شیعه/سنی و عرب/عجم نیز به مثابه چارچوب‌هایی برای بازسازی گفتمانهای سیاسی عمل کرده‌اند. مثلاً بحران‌های پس از بهار عربی - از جنگ داخلی سوریه تا ناآرامی‌های یمن و بحرین - اغلب در گفتار رسانه‌ای و سیاسی به شکل یک تقابل فرقه‌ای یا قومی بازنمایی شدند. محور ریاض و متحدانش تلاش کردند نفوذ ایران را به عنوان گسترش هژمونی شیعی - ایرانی تصویر کنند و خود را مدافع نظم عربی و اهل سنت نشان دهند. در مقابل، محور تهران و هم‌پیمانانش (معروف به جبهه مقاومت) گفتمان خود را ضدسلطه‌گری و ضدتروریسم تکفیری تعریف کرده و رقبای عرب منطقه را مزدور غرب یا ترویج‌کننده افراط‌گرایی وهابی معرفی نمودند (Özyakar, 2025:3). به عنوان نمونه، در خلال جنگ سوریه و عراق، رسانه‌ها و مقامات ایرانی حضور خود را دفاعی و برای مبارزه با داعش و تروریسم قلمداد می‌کردند؛ در حالی که رسانه‌های مخالف، آن را پروژه‌ای فرقه‌گرایانه برای احیای هلال شیعی می‌خواندند. این دوگانه‌های گفتمانی - نظیر «محور مقاومت در برابر محور ارتجاع»، «اسلام اصیل در برابر اسلام انحرافی»، «عرب در برابر عجم» و ... - پس از ۲۰۱۱ پررنگ‌تر شد و هر بازیگر کوشید از طریق آنها مشروعیت فرهنگی - سیاسی خود را تقویت و رقیب را تضعیف کند. حاصل آن‌که فرهنگ به عاملی برای بازتعریف فضای ژئوپلیتیک منطقه مبدل شد؛ به نحوی که می‌توان از ژئوپلیتیک فرهنگ در خاورمیانه سخن گفت، یعنی صحنه‌ای که در آن کشورها نه فقط با قدرت سخت، بلکه با سرمایه‌های فرهنگی - هویتی خود برای نفوذ و رهبری رقابت می‌کنند. در این

چارچوب، ایران، عربستان و ترکیه هر یک تلاش داشته‌اند روایت مطلوب خود از نظم منطقه‌ای و هویت جهان اسلام را بر فضای گفتمانی مسلط کنند و از این طریق، پایگاه نفوذ خود را گسترش دهند. نمونه‌های مستند در بخش‌های بعدی نشان می‌دهد رسانه‌ها چگونه این رقابت فرهنگی-گفتمانی را بازتاب داده و مفاهیم قدرت نرم و هویت را به میدان کشیده‌اند.

۲.۴ نقش رسانه‌ها در بازنمایی گفتمان‌های سیاسی

رسانه‌های جمعی - اعم از رسانه‌های داخلی کشورهای منطقه و رسانه‌های بین‌المللی - از ۲۰۱۱ تاکنون نقشی تعیین‌کننده در روایت‌سازی تحولات خاورمیانه و بازنمایی نقش بازیگران ایفا کرده‌اند. هرچه رقابت سیاسی-فرهنگی میان ایران و رقبایش شدت گرفت، «جنگ روایت‌ها» نیز در مطبوعات، شبکه‌های خبری و شبکه‌های اجتماعی اوج یافت. رسانه‌ها عملاً به سلاح استراتژیک دولتها برای مشروع‌سازی سیاست‌های خود و بی‌اعتبارسازی رقیب بدل شدند (Akdogan et al, 2022). در این بخش به تحلیل نحوه پوشش رسانه‌ای رویدادها و گفتمانهای مسلط می‌پردازیم. بازه‌ی زمانی ۲۰۱۱ تا ۲۰۲۵ شامل رخداد‌های مهمی چون بهار عربی، جنگ سوریه، بحران یمن، منازعه قدرت در عراق و لبنان، ظهور داعش، اعتراضات بحرین و ... است که هر یک میدان نبرد روایت‌ها بوده‌اند. تحلیل‌ها نشان می‌دهد رسانه‌های همسو با ایران (نظیر شبکه‌های ایرانی و رسانه‌های محور مقاومت) در مقابل رسانه‌های رقیب (شبکه‌های وابسته به عربستان، غرب و اسرائیل) تفاسیر کاملاً متفاوتی از این رخدادها ارائه کرده‌اند. این تفاسیر بر ساخته جهان‌بینی فرهنگی-سیاسی هر طرف بوده و تصویرهای واگرای از واقعیت ساخته است. برای نمونه، در اوایل موج بهار عربی، رسانه‌های رسمی ایران (مانند پرس تی‌وی، العالم، کیهان و غیره) خیزش‌های تونس و مصر را حمایت می‌کردند و آن را امتداد انقلاب اسلامی ایران قلمداد می‌نمودند. عبارت «بیداری اسلامی» به‌طور مکرر در خبرها و تحلیل‌های ایرانی به کار می‌رفت تا نشان دهد مردم منطقه در حال الهام‌گیری از انقلاب ۵۷ ایران و رهایی از سلطه آمریکا و دیکتاتورها هستند. این پوشش رسانه‌ای هدفمند، دو منظور داشت: کسب مشروعیت منطقه‌ای برای ایران (به عنوان پیشگام موج بیداری) و تحت الشعاع قرار دادن اعتراضات ۲۰۰۹ داخلی. رسانه‌های غربی نیز با متهم کردن ایران به «استاندارد دوگانه» تلاش به مقابله داشتند. با این حال، ایران توانست مدتی با موج رسانه‌ای خود توجه افکار عمومی منطقه را

جلب کند و حتی با برجسته کردن سکوت آمریکا در قبال سرکوب بحرین و یمن، ایالات متحده را به ریاکاری متهم نماید. ایرادگیری درست رسانه‌های ایران از مداخلات غرب با پادشاهی بحرین (که ۷۰٪ جمعیت آن شیعه هستند) و حمایت آمریکا از عربستان در سرکوب انقلاب بحرین تا حدودی برای ایران اعتبار گفتمانی کسب کرد (Al Jazeera, 2011). اما دیری نپایید که بحران سوریه این گفتمان را به چالش کشید. زمانی که نوبت به اعتراضات سوریه (متحد راهبردی ایران) رسید، رسانه‌های ایرانی لحن خود را تغییر دادند. ابتدا سکوت یا انکار، و سپس نشان دادن دخالت «صهیونیست‌ها و تروریست‌های خارجی» در اعتراضات سوریه. خبرگزاری‌های دولتی و شبکه العالم، معترضان سوری را «اشرار مسلح»، «مزدوران اسرائیل» و «تروریست‌های تکفیری» نامیدند و بدین ترتیب، قیام سوریه را از سایر خیزش‌های عربی جدا کردند (Jamestown Foundation, 2011).

این چرخش روایت، آشکارا در تناقض با روایت پیشین حمایت از قیام‌های مردمی بود و رسانه‌های رقیب از آن برای بی‌اعتبار کردن گفتمان ایران بهره بردند. نمونه‌اش یادداشت‌های انتقادی در مطبوعات عربی و غربی با اشاره به «بیداری اسلامی به جز سوریه» بود که ایران را متهم به دورویی می‌کردند. بنابراین، در سطح منطقه‌ای، هر یک از بازیگران، قیام‌ها را گزینشی و مطابق منافع خویش بازنمایی کردند: ایران و هم‌پیمانانش از انقلاب‌های تونس، مصر، بحرین و... حمایت نمودند اما اعتراضات سوریه را توطئه خواندند (Arab Center for Research and Policy Studies, 2023). برعکس، رسانه‌های سعودی و غربی از مخالفان سوری به عنوان انقلابیون آزادی‌خواه یاد کردند ولی تظاهرات بحرین را (که علیه رژیم هم‌پیمانشان بود) عمدتاً نادیده انگاشتند یا وابسته به ایران جلوه دادند (The Guardian, 2012).

این مثال به روشنی نشان می‌دهد که چگونه رسانه‌ها روایت یک واقعه مشابه را بر اساس جهت‌گیری فرهنگی-سیاسی خود می‌سازند و حتی مفاهیم مشترکی چون «انقلاب» و «دموکراسی» را به صورت متفاوت به کار می‌برند.

در ادامه‌ی دهه ۲۰۱۰، رقابت روایی در سایر میدان‌ها نیز ادامه یافت. جنگ داخلی یمن و دخالت ائتلاف سعودی-امارات از ۲۰۱۵ به بعد، یکی از مهم‌ترین عرصه‌های نبرد رسانه‌ای بین ایران و رقبایش بوده است. رسانه‌های وابسته به عربستان (همچون العربیه، الشرق الاوسط، اسکای نیوز عربی و...) حوثی‌های یمن را «شورشیان کودتاگر مورد حمایت ایران» لقب دادند و مداخله نظامی خود را «عملیات ائتلاف عربی برای اعاده دولت مشروع

یمن» توصیف کردند (Akdogan et al, 2022). در مقابل، رسانه‌های ایرانی و همسو (العالم، پرس‌تی‌وی، المیادین لبنان و ...) روایت دیگری عرضه کردند: آنها جنبش انصارالله حوثی را «انقلاب مردمی یمن» خواندند و مداخله عربستان را «تجاوز سعودی» نام گذاشتند (Arab Center for Research and Policy Studies, 2023). هر دو طرف می‌کوشیدند اقدامات خود را مشروع و موجه و اقدامات طرف مقابل را نامشروع جلوه دهند. نتایج یک پژوهش نشان می‌دهد رسانه‌های ایرانی با به‌کارگیری واژگانی نظیر «بیداری عربی»، «انقلاب اسلامی» و «مبارزه با استبداد» درباره یمن، سعی داشتند خیزش حوثی‌ها را استمرار بهار عربی و قیامی برحق وانمود کنند (Farzam et al, 2022). در این گفتمان، وضعیت یمن نتیجه ظلم حکومت‌های دیکتاتور و دخالت‌های عربستان تصویر می‌شد و اقدامات انصارالله واکنشی انقلابی و دفاعی قلمداد می‌گردید. از سوی دیگر، رسانه‌های سعودی با چارچوب «تهدید امنیت منطقه توسط ایران» به ماجرا نگاه می‌کردند (Özyakar, 2025). آنها انصارالله را مزدور جمهوری اسلامی معرفی کرده و دخالت خود را دفاع از دولت قانونی یمن و ثبات منطقه می‌نامیدند. به عنوان مثال، روزنامه‌های سعودی ایران را متهم می‌کردند که با حمایت از حوثی‌ها به دنبال ایجاد هلال شیعی تا دریای سرخ است و امنیت عربستان و کشورهای خلیج فارس را به خطر انداخته است (Al-Ghazzi & Kraidy, 2013). در نقطه مقابل، خبرگزاری‌های ایرانی عربستان را مسئول جنایت جنگی علیه غیرنظامیان یمنی معرفی و حمایت آمریکا و اسرائیل از حملات سعودی را برجسته می‌کردند (Schliebitz, 2011). این الگوی روایت‌سازی دوگانه (مشروع‌سازی خود، نامشروع‌سازی دیگری) چنان پررنگ بود که پژوهشگران از «راهبرد روایت‌پردازی» (Strategic Narrative) در رقابت ایران و عربستان یاد کرده‌اند (Mabon, 2023).

بررسی محتوای ده سال خبرگزاری‌های شاخص دو کشور نشان می‌دهد هر طرف با برچسب‌زدن‌هایی چون «تروریست»، «متجاوز»، «فرقه‌گرا» و «دخالت‌گر» به طرف مقابل، سعی در اقناع افکار عمومی داشته است. برای نمونه، سعودی‌ها در رسانه‌های خود ایران را متهم می‌کنند که به دنبال سیاست‌های توسعه طلبانه و صدور انقلاب است، ثبات منطقه را به هم زده و از گروه‌های تروریستی شیعه (مانند حزب‌الله، حوثی‌ها) حمایت می‌کند (Fraihat, 2020). ایران نیز در مقابل، از طریق رسانه‌های خود، عربستان را رژیم وابسته به آمریکا و اسرائیل، حامی تروریسم تکفیری (داعش و القاعده) و ناقض حقوق مسلمانان (بویژه شیعیان) معرفی می‌کند (Mohammad, 2022).

بررسی و نتایج یک پژوهش کیفی نشان می‌دهد در گفتمان هویتی رسانه‌ای، هر یک از دو کشور تصویر کاملاً مثبت از «خود» و تصویری منفی از «دیگری» ترسیم می‌نمایند. به عنوان نمونه، رسانه‌های سعودی خود (عربستان) را کشوری صلح‌طلب، ضدتروریسم، طرفدار گفتگو و عدم مداخله در امور همسایگان معرفی می‌کنند؛ همان رسانه‌ها، دیگری (ایران) را حکومتی توسعه‌طلب، بی‌ثبات‌کننده منطقه، فرقه‌گرا و «بزرگترین دولت حامی تروریسم در جهان» می‌نامند (Özyakar, 2025). در سوی مقابل، رسانه‌های ایران خود (ایران) را حامی صلح و دیپلماسی، ضدخشونت و افراط‌گری، حامی ملت‌های مظلوم و خواست ملت‌ها توصیف می‌کنند و هرگونه دخالت در منطقه را انکار نموده یا به شکل حمایت از خواست ملت‌ها تبیین می‌کنند. همین رسانه‌ها دیگری (عربستان) را رژیم‌متجاوز و سرکوبگر تصویر می‌کنند که وابسته به آمریکا بوده، فرقه‌گرایی و وهابیت را ترویج می‌کند و در یمن مرتکب جنایات جنگی شده است (Arab Center for Research and Policy Studies, 2023).

چنین تقابل‌های روایی را می‌توان در پوشش خبری اکثر بحران‌های دهه گذشته دید؛ از سوریه و عراق گرفته تا لبنان و حتی قطر. برای مثال، در ماجرای بحران دیپلماتیک قطر (۲۰۱۷)، رسانه‌های نزدیک به قطر و ترکیه، عربستان و امارات را متهم به زورگویی و مخالفت با استقلال سیاسی این کشور کردند، در حالی که شبکه‌های سعودی این اقدام را پاسخ به خطای قطر در نزدیکی به ایران و حمایت از اخوان‌المسلمین جلوه دادند (Pechenina, 2024). بدین ترتیب، رسانه‌ها آینه تمام‌نمای تقابل گفتمانی شدند و هر اردوگاه، حقانیت خود را از طریق روایت‌سازی رسانه‌ای به مخاطبان القا کرد.

در بُعد بین‌المللی نیز، روایت رسانه‌ای درباره نقش ایران در منطقه دستخوش دو قطب‌نمایی متفاوت بوده است. رسانه‌های جریان اصلی غرب (مانند رويترز، بی‌بی‌سی، سی‌ان‌ان و...) عموماً روایت متحدان غرب را بازتاب داده و بر جنبه‌های منفی نفوذ ایران تأکید کرده‌اند. مفاهیمی چون «هلال شیعی»، «ماجراجویی منطقه‌ای ایران»، «حمایت تهران از تروریسم» به وفور در ادبیات رسانه‌ای غرب و کشورهای عربی رقیب تکرار شده است (Congressional Research Service, 2018).

در مقابل، رسانه‌های همسو با ایران (از جمله شبکه‌های روسی و چینی، یا رسانه‌های مستقل جهان اسلام) سعی کرده‌اند روایت جایگزینی ارائه دهند و ایران را به عنوان بازیگری ضد تروریسم داعش و ضد امپریالیسم آمریکا جلوه دهند. برای مثال، شبکه

المیادین لبنان و پرس تی وی ایران، حمله به داعش و شکست آن را مرهون محور مقاومت دانسته و ایران را قهرمان مبارزه با تروریسم معرفی کردند (Press TV, 2017)، در حالی که رسانه های سعودی این دستاورد را کوچک شمرده و بر نقش ائتلاف بین المللی ضد داعش (به رهبری آمریکا) تأکید داشتند (Al Jazeera, 2017).

همچنین، در موضوع توافق هسته ای ۲۰۱۵ و خروج آمریکا در ۲۰۱۸، شکافی رسانه ای قابل مشاهده بود: اکثر رسانه های غربی و عربی حاشیه خلیج فارس از تصمیم ترامپ برای خروج از برجام حمایت یا آن را قابل درک عنوان کردند و ایران را شایسته بی اعتمادی دانستند (Al Jazeera, 2018). برعکس، رسانه های ایران و برخی رسانه های اروپایی این اقدام ترامپ را غیرقانونی و یک جانبه خواندند (CNN, 2018).

به طور کلی می توان گفت طی سال های ۲۰۱۱ تا ۲۰۲۵، رسانه ها در خاورمیانه نه فقط منعکس کننده واقعیت، بلکه سازنده واقعیت گفتمانی بوده اند. روایت های متضاد درباره هر رویداد – متأثر از فرهنگ، ایدئولوژی و منافع ژئوپلیتیک – خود بخشی از صحنه نزاع شده اند. این بازنمایی های رسانه ای برای مخاطبان داخلی و خارجی ترسیم گر دوست و دشمن، حق و باطل، و مشروع و نامشروع بوده و افکار عمومی منطقه را دوپاره کرده است. بنابراین، نقش رسانه ها در بازسازی گفتمان های سیاسی خاورمیانه انکارناپذیر است؛ رسانه ها ابزار قدرت های منطقه ای برای نفوذ نرم و شکل دهی ادراک عمومی بوده اند و هر اردوگاه کوشیده است گفتمان فرهنگی سیاسی خود را از طریق امواج رادیو و تلویزیون، صفحات روزنامه و شبکه های اجتماعی به کرسی بنشانند.

۳.۴ ژئوپلیتیک فرهنگی ایران و نفوذ نرم

یکی از مفاهیم کلیدی برای فهم رقابت های گفتمانی اخیر، مفهوم قدرت نرم است. قدرت نرم بنا به تعریف جوزف نای، توانایی جذب و اقناع دیگران بدون توسل به زور و اجبار است. این نوع قدرت از منابعی همچون فرهنگ، ارزش های سیاسی و سیاست های خارجی الهام بخش نشأت می گیرد. به بیان ساده، هرگاه کشوری بتواند دیگران را با دل و رغبت هم سو کند و «آنها را وادارد که چیزی را بخواهند که آن کشور می خواهد»، از قدرت نرم بهره برده است (Nye, 2004). در مقابل قدرت سخت (اجبار نظامی یا اقتصادی)، قدرت نرم بر جاذبه استوار است نه ترس یا تطمیع. در خاورمیانه ی پس از ۲۰۱۱، ایران کوشیده است از قدرت نرم خود برای پیشبرد اهداف ژئوپلیتیک استفاده کند؛ به ویژه در شرایطی که درگیر

نزاع‌های مستقیم نظامی گسترده با رقبا نبوده، نفوذ نرم می‌توانسته ابزار اصلی گسترش تأثیر ایران باشد (Chaziza, 2016). تهران سعی کرده با اتکا بر گفتمان مقاومت اسلامی، ضدیت با سلطه غرب و حمایت از ملت‌های مظلوم، خود را بازیگری مشروع و موجه در منطقه معرفی کند.

اصطلاح ژئوپلیتیک فرهنگی به پیوند میان الگوهای جغرافیایی و فرهنگی قدرت اشاره دارد. در مورد ایران، ژئوپلیتیک فرهنگی یعنی بهره‌گیری از مؤلفه‌های فرهنگی-تمدنی ایران در بستر جغرافیای سیاسی منطقه جهت کسب نفوذ (Hunter, 2010). این مؤلفه‌ها شامل مذهب تشیع، میراث تاریخی و انقلابی، زبان و ادبیات فارسی، ارزش‌های اعلامی جمهوری اسلامی، و دیپلماسی فرهنگی رسمی می‌شوند. جمهوری اسلامی کوشیده است از این عناصر نه تنها برای مشروع‌سازی خود در سطح داخلی، بلکه به عنوان ابزاری در رقابت گفتمانی منطقه‌ای بهره گیرد. در ادامه، به برخی از ابعاد نفوذ نرم ایران و بازنمایی هویت آن در منطقه می‌پردازیم.

۱.۳.۴ مذهب و ایدئولوژی به عنوان ابزار نفوذ نرم

مذهب تشیع یکی از ارکان هویت سیاسی جمهوری اسلامی ایران و از منابع مهم قدرت نرم آن در برخی کشورهای منطقه محسوب می‌شود. پس از انقلاب ۱۳۵۹، ایده صدور انقلاب و وحدت جهان اسلام حول محور نهضت‌های ضداستعماری در دکنترین سیاست خارجی ایران جای گرفت (Byman, 2012). در فاصله سال‌های ۲۰۱۱ تا ۲۰۱۶، ایران از خلأ قدرت در کشورهایی چون عراق، سوریه و یمن بهره گرفت تا با حمایت از هم‌پیمانان ایدئولوژیک خود (عمدتاً گروه‌های شیعی یا اسلام‌گرای ضدغرب)، نفوذ خود را گسترش دهد (Sadjadpour, 2020).

این حمایت ترکیبی از قدرت سخت و نرم بود؛ یعنی هم کمک نظامی و مالی (قدرت سخت) و هم پشتیبانی فکری، تبلیغاتی و آموزشی (قدرت نرم). برای مثال، در عراق و سوریه، ایران علاوه بر اعزام مستشاران نظامی، از طریق شبکه‌های ماهواره‌ای عرب‌زبان، تبلیغ گفتمان مقاومت اسلامی، و اعزام روحانیون یا برگزاری مراسم مذهبی، نفوذ فرهنگی خود را اعمال کرد (Kozhanov, 2016). نتیجه این اقدامات، شکل‌گیری «محور مقاومت» شامل ایران، سوریه، حزب‌الله لبنان، حشدالشعبی عراق و انصارالله یمن بود که با گفتمان مشترک ضدتروریسم تکفیری و ضدصهیونیسم مشروعیت یافت (Sadjadpour, 2020).

ایران همواره کوشیده است حضور خود در این کشورها را نه به عنوان مداخله‌گر، بلکه به مثابه حامی ملت‌های مسلمان در برابر تروریسم و استکبار جهانی بازنمایی کند. این رویکرد بازتابی از هویت سیاسی-فرهنگی ایران در رسانه‌هایش است، جایی که ایران خود را «ام‌القراء مقاومت اسلامی» و «مدافع مستضعفان» معرفی می‌کند (Kozhanov, 2016). بیانیه‌های رسمی و رسانه‌های ایرانی پر است از تعبیرهایی چون «ایران، حامی ملت‌های مظلوم فلسطین، لبنان، یمن و بحرین در برابر استبداد داخلی و اشغال خارجی» (Sadjadpour, 2020).

این ایدئولوژی که ریشه در استقلال‌طلبی و استکبارستیزی پس از انقلاب ۵۷ دارد، ابزاری برای مشروع‌سازی معنوی ایران در میان ملت‌های مسلمان بوده است. هرچه یک دولت یا جنبش محلی این گفتمان را بپذیرد، همانند حزب‌الله یا حشدالشعبی، نفوذ نرم ایران در آن تقویت می‌شود. اشتراک ایدئولوژیک به همبستگی سیاسی می‌انجامد و نوعی هم‌پیوندی هویتی را شکل می‌دهد که ایران را در آن جایگاه رهبری معنوی می‌بیند (Wehrey, 2013).

با این حال، این ابزار دو لبه است؛ چراکه ماهیت فرقه‌ای شیعی این گفتمان، از منظر بسیاری از مسلمانان اهل سنت، عاملی بازدارنده در پذیرش آن بوده است. حمایت ایران از گروه‌های شیعی در کشورهایی چون سوریه و عراق، گرچه نفوذ ژئوپلیتیک تهران را افزایش داد، اما مشروعیت مردمی آن را نزد اکثریت سنی مذهب کاهش داد. نظرسنجی‌های منطقه‌ای نیز نشان می‌دهد که محبوبیت ایران که پس از جنگ ۳۳ روزه حزب‌الله در ۲۰۰۶ در اوج بود، پس از بحران سوریه به شدت کاهش یافته است. به‌ویژه از سال ۲۰۱۱ به بعد، ایران دیگر نه تنها به عنوان نیروی ضدآمریکایی محبوب دیده نمی‌شود، بلکه به عنوان عامل بحران و بی‌ثباتی در منطقه بازنمایی می‌گردد (Sadjadpour, 2020). در این شرایط، قدرت نرم ایران با چالش جدی مواجه شده و مشروعیت گفتمان انقلابی آن کاهش یافته است.

با این وجود، ایران همچنان سرمایه‌گذاری کلانی روی دیپلماسی مذهبی خود می‌کند: برگزاری کنفرانس‌های وحدت اسلامی، ترویج مراسم‌هایی نظیر راهپیمایی اربعین، تأسیس مراکز فرهنگی-دینی در کشورهای مختلف، آموزش زبان فارسی، اعطای بورسیه‌های حوزوی و دانشگاهی، و انتشار کتاب‌ها و رسانه‌هایی که روایت رسمی جمهوری اسلامی را بازتاب می‌دهند (Kozhanov, 2016). رسانه‌هایی مانند شبکه «العالم» و «پرس تی‌وی» نیز نقش

پررنگی در بازتاب این روایت دارند و به‌ویژه در جریان جنگ‌های سوریه و یمن، به تقویت گفتمان مقاومت و ضدیت با عربستان و آمریکا پرداخته‌اند (Wehrey, 2013).

در پایان می‌توان گفت طی سال‌های ۲۰۱۱ تا ۲۰۲۵، خاورمیانه شاهد نوعی جنگ نرم فرهنگی و رسانه‌ای در کنار کشمکش‌های سخت بوده است. ایران به عنوان قدرتی که از ابتدای انقلاب برای خود رسالت فرهنگی-ایدئولوژیک قائل بود، طبیعی است که بخش عمده‌ای از استراتژی منطقه‌ای‌اش را بر پایه نفوذ نرم بنا کند. این نفوذ نرم که جلوه‌هایی از آن را در ژئوپلیتیک فرهنگی ایران بررسی کردیم، گاه موفقیت‌آمیز و گاه ناکام بوده است. تم اصلی آن اما ثابت مانده: تلاش برای بازتعریف هویت و گفتمان مسلط بر منطقه به گونه‌ای که بیشترین نفع را برای ایران در بر داشته باشد. رسانه‌ها آئینه و ابزار این کوشش بوده‌اند و فرهنگ بستر آن. تقابل‌های گفتمانی شکل گرفته نیز نشان داد که هر قدرت منطقه‌ای، روایت خود را حقیقت جلوه می‌دهد و روایت رقیب را انحراف یا دروغ. آینده خاورمیانه تا حدود زیادی به سرنوشت همین نبرد روایت‌ها گره خورده است؛ اینکه آیا گفتمان همگرایی و تفاهم فرهنگی می‌تواند بر گفتمان خصومت هویتی غلبه کند یا خیر. توافق ایران و عربستان در ۲۰۲۳ برای ازسرگیری روابط شاید نشانه‌ای باشد که بازیگران منطقه دریافته‌اند تداوم جنگ‌های نیابتی و نبردهای رسانه‌ای فرسایشی است. با این حال، رقابت بر سر نفوذ فرهنگی و سیاسی پایان نیافته و هرکدام سعی دارند قدرت نرم خود را در چارچوب ژئوپلیتیک جدید منطقه تعریف و تحکیم کنند. وظیفه پژوهشگران نیز رصد دقیق این تمایلات و بازنمایی‌های رسانه‌ای است تا با نگاهی نقادانه، زوایای پنهان گفتمانهای مسلط را آشکار سازند و به صلح و تفاهم بین‌فرهنگی یاری رسانند.

جدول ۱. تحلیل تماتیک گفتمانهای فرهنگی-رسانه‌ای در بازنمایی نقش ایران در خاورمیانه

مصادق	واحد معنا	تم فرعی	تم اصلی	بخش
سریال‌های ترکی، شبکه ممالیک النار، تحلیل العربیه درباره عجم	استفاده از نمادهای دینی و قومی در تثبیت هژمونی گفتمانی	اسلام انقلابی/اسلام سنی، عرب/عجم، عثمانی‌گرایی	رقابت فرهنگی هویتی در خاورمیانه	فرهنگ و بازسازی گفتمان‌ها
شبکه‌های العالم، پرس‌تی‌وی، کنفرانس وحدت اسلامی	ابزارهای فرهنگی به عنوان ابزارهای قدرت ژئوپلیتیکی	بهره‌برداری از سریالها، مراسم مذهبی، هویت دینی	گفتمانهای متقابل ایران، عربستان و ترکیه	فرهنگ و بازسازی گفتمان‌ها

مصادق	واحد معنا	تم فرعی	تم اصلی	بخش
العالم: اعتراضات سوریه = تروریست؛ العربیه: قیام مردمی	پوشش خبری متفاوت بر اساس گرایش سیاسی / فرهنگی	رسانه‌های همسو و غیر همسو، بازتاب متفاوت قیام‌ها	دوگانگی روایت‌سازی رسانه‌ای	رسانه و بازنمایی گفتمان‌ها
انصارالله = انقلاب (در ایران)، = کودتا (در عربستان)	توصیف ایران و رقیب با عبارات مثبت/منفی قطبی‌شده	تحلیل رسانه‌ای جنگ یمن، سوریه، بحرین، قطر	مشروع‌سازی خود، نامشروع‌سازی رقیب	رسانه و بازنمایی گفتمان‌ها
راه‌اندازی بنیاد سعدی، اعزام بورسیه، روز قدس، شبکه‌های ماهواره‌ای	استفاده ترکیبی از ابزارهای مذهبی، آموزشی، رسانه‌ای	دیپلماسی فرهنگی، زبان فارسی، مراسم اربعین	کاربرد قدرت نرم ایران در سیاست منطقه‌ای	ژئوپلیتیک فرهنگی و نفوذ نرم
ایران = حامی مظلومین؛ عربستان = متجاوز وابسته به غرب	خطوط روایت مسلط در رسانه‌های همسو با ایران	خطوط روایت مسلط در رسانه‌های همسو با ایران	بازنمایی هویت ایران در رسانه‌ها	ژئوپلیتیک فرهنگی و نفوذ نرم

(منبع: نویسنده)

جدول تحلیل تماتیک گفتمانهای فرهنگی-رسانه‌ای ارائه‌شده در این پژوهش، بر مبنای سه بخش اصلی مقاله تنظیم شده است: «فرهنگ و بازسازی گفتمان‌ها»، «رسانه و بازنمایی گفتمان‌ها» و «ژئوپلیتیک فرهنگی و نفوذ نرم». در هر بخش، سطوح مختلف معنایی تحلیل شده‌اند؛ از جمله تم‌های اصلی، تم‌های فرعی، واحدهای معنا و مثال‌های رسانه‌ای یا فرهنگی که آن تم را عینیت می‌بخشند. این ساختار به خواننده کمک می‌کند تا مسیر حرکت از تحلیل نظری به مصادیق عملی را به روشنی دنبال کند. در بخش نخست، تمرکز بر رقابت فرهنگی-هویتی در منطقه خاورمیانه است. «تم اصلی» در اینجا نشان‌دهنده نوعی تقابل گفتمانی بنیادین میان بازیگران منطقه‌ای بر اساس مؤلفه‌های مذهبی و قومی است؛ مانند تقابل «اسلام انقلابی ایران» با «اسلام سنتی عربستان» یا رقابت فرهنگی ایران و ترکیه بر سر بازتفسیر میراث تمدنی جهان اسلام. در «تم فرعی»، مصادیق عینی‌تری همچون استفاده از سربال‌های تلویزیونی (مثل ممالیک النار) یا بازنمایی‌های رسانه‌ای از واژه‌های بار معنایی فرقه‌ای (عجم، فارس، صفوی) آورده شده‌اند. این مفاهیم نقش محوری در تثبیت

نوعی هژمونی فرهنگی در رسانه‌ها دارند. ستون «واحد معنا» نشان می‌دهد که این رقابت فرهنگی عمدتاً از طریق نشانه‌سازی‌های دینی، قومی و تمدنی در رسانه‌ها رخ می‌دهد و موجب شکل‌گیری فضاهای معنایی ناپایدار و دوقطبی در گفتمان سیاسی می‌شود. در بخش دوم، تمرکز بر رسانه به مثابه سازنده گفتمان سیاسی است. دو تم اصلی یعنی «دوگانگی روایت‌سازی رسانه‌ای» و «مشروع‌سازی خود و نامشروع‌سازی دیگری» به روشنی تضاد میان رسانه‌های همسو با ایران (العالم، پرس‌تی‌وی، المیادین) و رسانه‌های غیرهمسو (العربیة، الجزیره، بی‌بی‌سی) را بازتاب می‌دهد. در این چارچوب، هر رسانه تلاش می‌کند با ساخت چارچوب‌های معنایی خاص، هویت خود را مشروع و هویت رقیب را تخریب کند. به عنوان مثال، در «نقل قول یا مثال»، عباراتی چون «انصارالله = انقلاب» در رسانه‌های ایرانی و «انصارالله = کودتا» در رسانه‌های سعودی به‌خوبی نشان می‌دهند که چگونه یک پدیده واحد از دو منظر گفتمانی متفاوت بازنمایی می‌شود. این دوگانه‌ها نقش مهمی در جهت‌دهی به افکار عمومی دارند و به مثابه ابزار سیاست خارجی غیررسمی کشورها عمل می‌کنند. در بخش سوم جدول، تمرکز بر کاربرد قدرت نرم ایران و بازنمایی هویت ملی-فرهنگی آن در منطقه است. در اینجا تم‌هایی مانند «دیپلماسی فرهنگی» و «روایت‌سازی هویتی» محور تحلیل قرار گرفته‌اند. واحد معنا در این بخش، شامل استفاده از مراسم مذهبی (مثل اربعین)، تأسیس مراکز آموزش زبان فارسی، شبکه‌های رسانه‌ای بین‌المللی و گفتمان مقاومت است که در قالب ژئوپلیتیک فرهنگی ایران در منطقه ظاهر می‌شوند. در «نقل قول یا مثال»، مصادیقی چون بنیاد سعدی، شبکه‌های العالم و مراسم راهپیمایی روز قدس ذکر شده‌اند که نشان می‌دهند چگونه جمهوری اسلامی تلاش کرده است با بهره‌گیری از نمادهای فرهنگی و رسانه‌ای، تصویر مثبتی از خود به عنوان «حامی مظلومین و استقلال ملت‌ها» بسازد. در مجموع، این جدول نشان می‌دهد که تماتیک‌های گفتمانی در سه سطح عمل می‌کنند: هویتی (کدام روایت از خود و دیگری؟)، رسانه‌ای (از چه ابزاری برای ساخت آن استفاده می‌شود؟)، و ژئوپلیتیکی (این روایت‌ها چه تأثیری بر موقعیت ایران در منطقه دارند؟). هر ردیف از جدول، حلقه‌ای است میان نظریه و واقعیت، میان متن و قدرت، و میان رسانه و سیاست. تحلیل تماتیک انجام‌شده در این پژوهش، به‌جای توصیف سطحی از عملکرد رسانه‌ها، ساختارهای عمیق معنایی و رقابت‌های نرم را که زیربنای صورت‌بندی‌های سیاسی در خاورمیانه هستند، آشکار می‌سازد.

۵. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری نهایی

تحولات پرشتاب خاورمیانه در فاصله سال‌های ۲۰۱۱ تا ۲۰۲۵، نشان‌دهنده آن است که سیاست منطقه‌ای دیگر صرفاً بر پایه نیروهای سخت‌افزارانه چون قدرت نظامی یا منابع انرژی قابل فهم نیست، بلکه معادله قدرت در این منطقه به‌شدت از ساحت‌های فرهنگی و رسانه‌ای نیز تأثیر می‌پذیرد. در چنین بستری، گفتمانهای سیاسی نه فقط از طریق دیپلماسی یا توافقات رسمی، بلکه در میدان گسترده‌تر رسانه‌ها و سازوکارهای فرهنگی ساخته، تخریب یا بازسازی می‌شوند. یافته‌های این تحقیق حاکی از آن است که فرهنگ و رسانه به ابزاری بنیادین برای صورت‌بندی هویت سیاسی و بازتعریف نقش قدرت‌های منطقه‌ای بدل شده‌اند. ایران، عربستان سعودی و ترکیه به عنوان سه بازیگر عمده در این میدان، هر یک با تکیه بر روایت فرهنگی خاص خود، تلاش کرده‌اند تا گفتمانهای سیاسی منطقه را در جهت منافع ژئوپلیتیک خود بازآرایی کنند. در این میان، جمهوری اسلامی ایران با اتکا به مؤلفه‌هایی همچون *اسلام/انقلابی*، *هویت شیعی*، *میراث تمدنی و گفتمان مقاومت*، کوشیده است تصویری از خود به عنوان یک بازیگر عدالت‌خواه، ضداستکباری و حامی ملت‌های مظلوم در رسانه‌ها بسازد. این تصویر، عمدتاً از طریق شبکه‌هایی چون *العالم*، *پرس تی‌وی*، *المیادین* و همچنین رسانه‌های مکتوب داخلی تقویت شده و در چارچوب گفتمان «محور مقاومت» به مخاطبان منطقه عرضه شده است. اما در برابر این گفتمان، رسانه‌های عربی نزدیک به عربستان سعودی و امارات، مانند *العریبه*، *الشرق الاوسط* و *اسکای نیوز عربی*، تلاش کرده‌اند گفتمان ایران را *فرقه‌گر/ایانه*، *توسعه‌طلبانه*، *مداخله‌جویانه* و *تهدیدآمیز* بازنمایی کنند. آنان با بهره‌گیری از مفاهیمی چون «*هلال شیعی*»، «*نفوذ ایران*»، «*تروریسم نیابتی*» و «*جاه‌طلبی‌های امپراتوری فارس*»، روایتی کاملاً متفاوت از نقش ایران در منطقه ارائه داده‌اند. مطالعه روایتهای متقابل نشان می‌دهد که رسانه‌ها صرفاً نقش ناقل اخبار را ندارند، بلکه به صورت فعال در *تولید واقعیت سیاسی* شرکت دارند. هر بازیگر منطقه‌ای، از طریق بازنمایی‌های رسانه‌ای، در تلاش برای *مشروع‌سازی* خود و *نام‌مشروع‌سازی* رقیب است. این رقابت روایی در بحران‌هایی چون سوریه، یمن، عراق و حتی پرونده فلسطین به وضوح مشهود بوده است. رسانه‌ها با توسل به دوگانه‌های معنایی نظیر *مقاومت/تروریسم*، *استقلال‌طلبی/مداخله*، *اسلام اصیل/اسلام انحرافی*، *مشروعیت/کودتا*، تلاش کرده‌اند اذهان عمومی را در جهت پذیرش یا رد یک بازیگر یا گفتمان خاص سوق دهند. یافته‌های تماتیک تحقیق نشان داد که ایران از منظر ژئوپلیتیک فرهنگی، سه محور اصلی را برای نفوذ

نرم خود در نظر گرفته است: ۱) مذهب و ایدئولوژی (با تکیه بر تشیع و گفتمان مقاومت)، ۲) میراث تمدنی و زبان فارسی (با بهره‌گیری از ادبیات و تاریخ مشترک)، و ۳) دیپلماسی رسانه‌ای (از طریق شبکه‌های فرامرزی و تولید محتوای فرهنگی). جمهوری اسلامی با تلفیقی از این عناصر، تلاش دارد مشروعیت سیاسی خود را در ذهن مخاطبان منطقه بازتولید کند و تصویر یک قدرت فرهنگی-معنوی را تقویت نماید. اما این تلاش‌ها همواره با چالش‌هایی نیز مواجه بوده است. اول آن‌که گفتمان مقاومت ایران در برخی نقاط با مقاومت فرهنگی و مذهبی جوامع عرب سنی مذهب روبرو شده است؛ دوم آن‌که بازنمایی رسانه‌ای ایران در غرب و کشورهای عربی عمدتاً منفی و تهدیدمحور بوده و همین باعث کاهش اثرگذاری برخی سیاست‌های نرم شده است. همچنین، هم‌زمانی حضور نظامی ایران در برخی کشورها با روایت‌های صالح‌طلبانه‌اش، از دید منتقدان نوعی تناقض گفتمانی تلقی شده است. با این حال، نمی‌توان انکار کرد که ایران در برخی جوامع (مانند عراق، سوریه، لبنان و یمن) توانسته در لایه‌هایی از جامعه مشروعیت فرهنگی-سیاسی قابل توجهی کسب کند؛ بویژه از طریق مناسک مذهبی، روایت‌های مقاومت، و بازنمایی هنری رسانه‌ای. از سوی دیگر، کشورهای رقیب نیز با درک این توانمندی، به تقویت پروژه‌های نرم خود روی آورده‌اند و فضای خاورمیانه را به عرصه‌ای پیچیده از رقابت گفتمان‌های رسانه‌ای و فرهنگی بدل ساخته‌اند. نکته اساسی آن‌که در عصر رسانه، قدرت نرم دیگر صرفاً به داشتن منابع فرهنگی یا پیام‌های آرمان‌گرایانه محدود نیست، بلکه به توانایی در روایت‌سازی مستمر، جهت‌دهی به افکار عمومی، و تکرار مؤثر در شبکه‌های ارتباطی گره خورده است. ایران در این میدان هم‌زمان دارای فرصت و تهدید است: فرصت از آن جهت که پایه‌های روایی محکمی مانند ظلم‌ستیزی، مقاومت و عدالت در اختیار دارد؛ و تهدید از آن حیث که این روایت‌ها باید در بستری از شفافیت، مشروعیت و مخاطب‌محوری ارائه شوند، نه صرفاً از منظر تبلیغاتی یا امنیتی.

کتاب‌نامه

- ترابی‌اقدم، م. و بختیاری، ت. (۱۴۰۱). محور مقاومت اسلامی در گفتمان شبکه‌های خبری یورونیوز، بی‌بی‌سی و العالم. *پژوهشنامه رسانه بین‌الملل*، ۷(۲)، ۱۶۴-۱۲۹.
- باویر، ح. (۱۴۰۰). ژئوپلیتیک رسانه ملی و نقش آن در همگرایی شیعیان خاورمیانه. *فصلنامه علمی مطالعات خاورمیانه*، ۲۸(۳)، ۱۰۵-۱۲۸.

شمسایی نیا، ر. (۱۴۰۲). راهبردهای تصویرسازی رسانه‌ای از جنبش‌های مقاومت در جهان اسلام؛ موردپژوهی حشدالشعبی عراق فصلنامه بیداری/اسلامی، ۱۲(۱)، ۸۱-۱۰۹.

Akdoğan, İ., Küpeli, M. Ş., & Gürlü, R. T. (2022). The construction of strategic narrative in the Saudi-Iranian regional rivalry: The case of the Yemeni civil war. *İnsan ve Toplum*, 12(2), 59-110.

Al-Ghazzi, O., & Kraidy, M. M. (2013). Neo-Ottoman cool 2: Turkish nation branding and Arabic-language transnational broadcasting. *International Journal of Communication*, 7, 2341-2360.

Byman, D. (2012). *Iran's support for terrorism in the Middle East*. Brookings Institution. Retrieved from <https://www.brookings.edu/articles/irans-support-for-terrorism-in-the-middle-east>

Chaziza, M. (2016). Iranian soft power and Syria. *Middle East Review of International Affairs*, 20(2), 1-9.

Farzam, A., Moradi, P., Mohammadi, S., Padar, Z., & Siegel, A. A. (2023). Opinion manipulation on farsi twitter. *Scientific Reports*, 13(1), 333.

Fraihat, I. (2020). *Iran and Saudi Arabia: Taming a Chaotic Conflict*. Edinburgh University Press.

Hunter, S. T. (2010). *Iran's foreign policy in the post-Soviet era: Resisting the new international order*. Praeger.

Kozhanov, N. (2016). *Iran's strategic thinking: The evolution of its soft power and regional policies*. Carnegie Moscow Center. Retrieved from <https://carnegie.ru/commentary/64897>

Mabon, S. (2023). *The struggle for supremacy in the Middle East*. Cambridge University Press.

Mohammad, T. (2022). *Iranian-Saudi Rivalry Since 1979: In the Words of Kings and Clerics*. Bloomsbury Publishing.

Nye, J. S. (2004). *Soft power: The means to success in world politics*. PublicAffairs.

Nye, J. S. (2008). Public diplomacy and soft power. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616(1), 94-109.

Özyakar, A. F. (2025). The evolution and ramifications of the Iran-Saudi rivalry through multiple lenses: A review of Mabon, Fraihat, and Mohammad. *Uluslararası İlişkiler*, 20(1), 1-9.

Pechenina, A. (2024). *Politics of representations in the media and intercultural understanding: A critical theory perspective* (Master's thesis, University for Foreigners of Perugia). Supervised by Prof. Mauro Farnesi Camellone.

Wehrey, F. (2013). *Sectarian politics in the Gulf: From the Iraq War to the Arab Uprisings*. Columbia University Press.

منابع اینترنتی

Al Jazeera. (2017, October 18). *Iran's role in fight against IS in Syria and Iraq*. Retrieved from <https://www.aljazeera.com/news/2017/10/18/irans-role-in-fight-against-is-in-syria-and-iraq>

- Al Jazeera. (2018, May 9). *World leaders react to US withdrawal from Iranian nuclear deal*. Retrieved from <https://www.aljazeera.com/news/2018/5/9/world-leaders-react-to-us-withdrawal-from-iranian-nuclear-deal>
- Sadjadpour, K. (2020, March 12). *The evolution of Arab popular opinion toward Iran, and Iranian self-perceptions*. Hoover Institution. Retrieved from <https://www.hoover.org/research/evolution-arab-popular-opinion-toward-iran-and-iranian-self-perceptions>
- Schliebitz, S. (2011). *Shaping Perceptions: The Role of the Media in Iran's Foreign Policy*. German Institute for International and Security Affairs (SWP). https://www.cfc.forces.gc.ca/259/290/297/286/schliebitz.pdf?utm_source=chatgpt.com
- CNN. (2018, May 8). *World leaders react to Trump's decision on Iran nuclear deal*. Retrieved from <https://www.cnn.com/2018/05/08/europe/iran-deal-world-leaders-react/index.html>
- Congressional Research Service. (2018, December 6). *Iran's Foreign and Defense Policies*. Retrieved from <https://www.congress.gov/115/crs-reports/R44017.pdf>
- Press TV. (2017, August 10). *Iran-led Resistance front defeats Daesh terrorists in Syria*. Retrieved from <https://www.presstv.ir/Detail/2017/08/10/531151/Iran-Daesh-Syria-Resistance-PressTV>
- Arab Center for Research and Policy Studies. (2023). *Iran and the Arab Revolutions: Positions and Repercussions***. Retrieved from https://www.dohainstitute.org/en/lists/ACRPS-PDFDocumentLibrary/Iran_and_the_Arab_Revolutions_Positions_and_Repercussions.pdf
- Gulf Centre for Human Rights. (2012). *Bahrain attacks Iran over mistranslating Morsi's speech on Syria***. The Guardian. Retrieved from <https://www.theguardian.com/world/iran-blog/2012/sep/03/bahrain-iran-mistranslating-morsi-syria-speech>
- Jamestown Foundation. (2011). *Special Commentary: Iranian Reaction to the Great Syrian Revolt***. Retrieved from <https://jamestown.org/program/special-commentary-iranian-reaction-to-the-great-syrian-revolt/>
- Al Jazeera. (2011, August 30). *Bahrain's contribution to the Arab Spring***. Retrieved from <https://www.aljazeera.com/opinions/2011/8/30/bahrains-contribution-to-the-arab-spring>
- IEMed. (2020). *Turkish soap operas: Soft power at the service of a rising power's political ambitions*. European Institute of the Mediterranean. Retrieved from <https://www.iemed.org/publication/turkish-soap-operas-soft-power-at-the-service-of-a-rising-powers-political-ambitions>
- Batuman, E. (2014, February 17). *Ottomania*. *The New Yorker*. Retrieved from <https://www.newyorker.com/magazine/2014/02/17/ottomania>
- Dehghan, S. K. (2011, April 18). *Tehran supports the Arab spring ... but not in Syria***. The Guardian. Retrieved from <https://www.theguardian.com/commentisfree/2011/apr/18/iran-arab-spring-syria-uprisings>